

Boekbesprekingen

Hans Löwe, *Einführung in die Lernpsychologie des Erwachsenenalters*. Studien-Bibliothek Kiepenheuer & Witsch, Köln 1976, 272 pag., DM. 38,-, ISBN 3 462 01113 8. Licentie-uitgave voor de Bondsrepubliek; oorspronkelijke uitgave bij Deutscher Verlag der Wissenschaften, Berlin (DDR).

Het thema van dit boek is ongetwijfeld belangrijk. Hoewel lange tijd terecht de klacht werd gehoord, dat de leerpsychologie vrijwel uitsluitend op onderzoek met volwassen mensen was gebaseerd (voor zover niet met ratten werd geëxperimenteerd) waren deze volwassenen toch altijd jonge volwassenen, nl. studenten. Hoe leerprocessen beïnvloed worden door het ouder worden was uit dit experimentele onderzoek niet af te leiden, zelfs niet voor leeftijdsgroepen vanaf 30 jaar. Löwe stelt terecht, dat – juist in verband met de grote toename in scholing- en vormingsmogelijkheden ook voor oudere volwassenen – een studie als de zijne gewenst is.

Jammer genoeg is het resultaat van zijn werk weinig bevredigend. Om te beginnen valt het boek uiteen in de behandeling van een aantal onderwerpen zonder dat daar-tussen door de auteur een duidelijk verband gelegd wordt. Zo bevat het boek een overzicht van de traditionele leertheorieën, een literatuurstudie met betrekking tot het verband tussen intellectuele prestaties en leeftijd, lijstjes met aanbevelingen voor onderwijsgeevenden en studerende en een uitgebreid verslag van twee eigen experimenten. Aan het slot wordt dan in een tweetal korte hoofdstukken nog ingegaan op geprogrammeerde instructie en op de verbetering van traditionele onderwijsvormen (vnl. luisterlessen) in het volwassenenonderwijs.

Een tweede bezwaar van het boek is de betoogtrant. De schrijver hanteert bijzonder vaak de citatenmethode, d.w.z. om bijv. een begrip als 'leermotivatie' of 'leeractiviteit' te bepalen (beide komen in het boek nogal vaak ter sprake, ook al omdat de auteur hierover zelf geëxperimenteerd heeft), worden citaten van tal van auteurs gegeven waaruit natuurlijk een aanzienlijke diversiteit van opinies naar voren komt. Löwe laat de citaten echter niet volgen door een grondige analyse van de naar voren gebrachte visies, maar komt meestal na wat heen en weer schrijven met een weinig heldere, globale, kool-en-geit-sparende conclusie.

De lezer moet dan ook tot het verslag van zijn eigen experimenten (dat pas op blz. 135 begint) wachten tot hij te weten komt, wat de auteur nu eigenlijk essentieel vindt voor de genoemde begrippen. In de experimenten moeten voor de operationalisering opgesteld worden voor de motivatie- en activiteitsvariabelen en kan niet meer met vaagheden worden volstaan. Ten aanzien van de motivatie loopt dit

op een teleurstelling uit, omdat hier wel een zeer oppervlakkige (en afgezaagde!) oplossing gekozen wordt. De experimentele groep krijgt nl. bij de aanbidding van de leertaak te horen, dat het een onderwerp betreft, dat voor de cursus essentieel is, en dat ook op het afsluitende examen aan de orde komt, terwijl de controlegroep alleen wordt medegedeeld dat het geleerde direct na afloop van de leerfase getoetst zal worden. Voegt men hier nu nog bij, dat de leertaken zelf grotendeels uit zuiver memoriseerwerk bestonden, dan is de conclusie, dat het betere resultaat van de experimentele groep moet worden toegeschreven aan 'eine praxisrelevante, auf gesellschaftliche Zielstellungen ausgerichtete Aktualmotivierung mit einer persönlichen Bedeutsamkeit' nogal belachelijk.

Het experiment met betrekking tot de variabele leeractiviteit is beter geslaagd; dit onderdeel vormt m.i. het beste deel van het boek. Hierin wordt aangetoond, dat het onderwijzen van bepaalde leerstrategieën c.q. studiemethoden juist ook bij volwassenen tot aanzienlijk betere leerresultaten leidt.

Dit is ook het enige deel van het boek, waaruit de situering van de auteur in het Oostblok enigermate blijkt (afgezien van de verplichte kritiek op de Westduitse volwassenenvorming, die natuurlijk 'manipulering volgens de heersende ideologie', en het 'doorzetten van imperialistische doelen' beoogt, terwijl in de DDR 'eenheid van vorming en opvoeding' wordt nagestreefd). Als geheel is Löwe's benadering vrijwel geheel prestatiegericht; daarbij is zijn visie nog sterk doordrongen van het in het westen reeds vrijwel geheel verlaten geloof in 'reinforcement' en is zijn onderzoeksmethodologie die van prestatie meting en statistische analyse bij grote groepen.

Veel aandacht wijdt de auteur aan de veranderingen in met name intellectuele prestaties met de leeftijd. Hij bestrijdt biologische opvattingen, volgens welke een leeftijdscurve zou zijn op te stellen, die na een top in het tweede of derde levensdecennium een noodzakelijke daling met het ouder worden aangeeft, en pleit voor een multidimensionaal model waarin ook met sociale factoren, zoals bijv. de aard van de beroepsactiviteit rekening wordt gehouden. Ook hier analyseert de auteur echter het voorhanden materiaal onvoldoende. Het eenvoudig ontkennen van een afname van prestaties met de leeftijd houdt natuurlijk geen steek. Belangrijk is welke biologisch bepaalde

functieveranderingen met de leeftijd onomkeerbaar plaatsvinden, welke inhoudelijke handelingsmogelijkheden juist met de leeftijd worden verworven en welke veranderingen in de sociale gesitueerdheid bij het ouder worden kunnen optreden, om uit dit samenspel van biologische, persoonlijkheids- en sociale factoren de gevonden resultaten te kunnen verklaren. Hoewel Löwe een dergelijk model voor de geest staat, realiseert hij het toch maar zeer ten dele.

Alles bij elkaar levert het boek dus niet al te veel op. Weliswaar bevat het veel literatuurgegevens, die voor on-

derzoekers op dit gebied belangrijk kunnen zijn (voor gebruik door niet-vakmensen is het boek ten enenmale ongeschikt), maar hier wreekt zich weer het feit, dat de auteur het boek na de oorspronkelijke van 1969 daterende versie nooit heeft bijgewerkt. Van wat er op dit gebied in de laatste tien jaar is gebeurd wordt daardoor niets vernomen. Het is dan ook waarschijnlijk aan het gebrek aan geschriften op dit gebied toe te schrijven, dat Kiepenheuer & Witsch het boek in de Bondsrepubliek hebben uitgebracht.

C. F. van Parreren

Wesselingh, A. (red.), *School en ongelijkheid*, Uitgeverij Link, Nijmegen, 1979, 191 blz., f 21,50, ISBN 90 6285 017 0

Onderwijssociologie beoogt de studie van het onderwijs als maatschappijsector in relatie tot de bredere maatschappelijke context. Het accent ligt daarbij op de maatschappelijke functie van het onderwijs en, meer op de achtergrond, op de samenhang van maatschappijstructuur en onderwijssysteem.

In dit boek wordt m.n. die achtergrond naar voren gehaald aan de hand van bestudeerde literatuur van recente datum. Oogmerk daarbij was het opsporen van een nieuwe grondslag voor onderzoekswerk rond het thema (sociale) ongelijkheid in het onderwijs. De opkomst van de onderwijssociologie in ons land in de 60' er jaren is tot op zekere hoogte een uitvloeisel van een breed onderzoeksproject op dit terrein, het z.g. Talentenproject (Van Heek e.a., 1968). Sindsdien is het denken over de achtergronden van het ongelijkheidsvraagstuk (uiteenlopende deelname aan en succeschansen in het onderwijs van kinderen uit onderscheiden maatschappelijke milieus) echter ingrijpend veranderd. Dit overzichtswerkje kan als inleiding op die recente ontwikkelingen goede diensten bewijzen. Sterk uiteenlopende benaderingswijzen van de ongelijkheidsproblematiek worden met tamelijk brede penseelstreken geschilderd en in een ontwikkelingsperspectief geplaatst. Zo ontstond een handzame samenvatting van aanzetten tot nieuwe theorievorming gedurende m.n. de laatste tien jaren.

De auteurs een groep Nijmeegse onderwijssociologen, zijn er onder redactionele verantwoordelijkheid van A. Wesselingh in geslaagd diverse verklaringsmodellen in kort bestek te verduidelijken en in relatie tot maatschappelijke aspecten te beschrijven ter adstructie van de stelling, dat er een zekere lijn valt te ontdekken in de theorieontwikkeling. Deze zou volgens Wesselingh e.a. gaan in de richting van het 'maatschappelijk ongelijkheidsmodel'. 'Waar het individueel-deficitaire verklaringsmodel primair de verklaring voor ongelijke deelname en prestaties van arbeidskinderen zocht in de aan- of afwezigheid bij hen van bepaalde individuele kenmerken, zoekt het maatschappelijk ongelijkheidsmodel de verklaring primair in de maatschappelijke verhoudingen waardoor de school en de leden van de samenleving worden bepaald in hun denken en handelen.' (p. 166) Dat het hier om een uitermate ondoor-

zichtige problematiek gaat moge blijken uit het feit, dat kennelijk ook tegengestelde uitspraken evenzeer voor geldig worden gehouden. Immers, de ondertitel van het boekje luidt: 'Hoe het onderwijs bijdraagt aan het handhaven van ongelijkheid in de maatschappij'. Het duidelijk zichtbaar (analyseerbaar, onderzoekbaar) maken van de wisselwerking tussen de maatschappelijke realiteit en het feitelijk functioneren van het onderwijs wordt terecht aangewezen als een centrale opgave van sociaalwetenschappelijke theorievorming. Dat onderwijssociologen daarbij betrokken dienen te worden, maakt dit boekje aannemelijk, doch of de onderwijssociologie dit geheel in eigen beheer aankan is een vraag, die jammer genoeg niet wordt opgeworpen.

Wesselingh c.s. komen in hun literatuuranalyse uit op de stelling dat de maatschappelijke verhoudingen binnen het kapitalistische systeem aansprakelijk gesteld moeten worden voor de sociale ongelijkheid in het onderwijs en voor de hardnekkigheid van de ongelijkheidsproblematiek. De school reproduceert maatschappelijke ongelijkheid. Tot een 'uitgewerkt sociologisch verklaringsmodel' (p. 158) komt het evenwel niet, al zijn er belangwekkende oriëntatiepunten aangetroffen in m.n. de Amerikaanse, Engelse en Westduitse literatuur. In een voetnoot op p. 94 wijzen de auteurs op de paralleliteit in denkbeelden van Franse origine, die zij een uitvoerige studie waard achten. (Zij zijn bij toeval op hun wenken bediend met de recente vertaling uit het Frans van een interessante informatieve studie van G. Snyders, 'Onderwijs en klassenstrijd' (1979) verschenen in de reeks 'Onderwijskunde' van Wolters-Noordhoff.)

De voornamelijk Angelsaksische oriëntatie van de tekst van Wesselingh werkt af en toe storend door in het taalgebruik. Zo wordt stelselmatig gesproken over 'openbaar' onderwijs op plaatsen waar dat als zodanig niet bedoeld zal zijn (p. 44, 66, 142, 144). Ook kan de vraag gesteld worden of nieuwe adjectieven als 'environmentalistisch' (p. 71) nu wel zo noodzakelijk zijn. De leesbaarheid van onderwijssociologische studies wordt voorts bedreigd door het frequent hanteren van zeer globale begrippen en gecompliceerde zinsconstructies, soms in combinatie met nogal lange zinnen: 'Het groeiende (actieve of passieve) verzet

van de huidige scholieren, – met name die uit de lagere milieus – tegen de toenemende rationalisering, uniformering, controle en stroomlijning van het onderwijsleerproces, dat in hun ogen slechts inertie, onderdanige aanpassing en vreemd taalgebruik verlangt, is te interpreteren als een feitelijke aantasting van de 'rationele' orde in het onderwijs, met zijn individuele, stereotype prestatie- en selectiecriteria, en zijn ideologie van 'gelijke kansen' volgens welke de toewijzing van leerlingen over verschillende leer- gangen en de maatschappelijke hiërarchie van beroeps- en statusposities zou verlopen volgens de meritocratische rationaliteit waardoor het onderwijs zijn maatschappelijke functies van selectie en kwalificatie objectief zou kunnen doorzetten tegen geborneerde privé-belangen en privileges gebaseerd op afkomst, geld of status, en waarbij de arbeidersklasse verschijnt als een *restant* van de opwaartse sociale mobiliteit, c.q. maatschappelijke vooruitgang of een door het onderwijs te elimineren schakel in een 'viciëuze cirkel' (p. 145-146). Van de drie door mij weggelaten literatuurverwijzingen in deze ene zin is er één, die verwijst naar een studie van Lenders: 'Taal, arbeidersklasse en ongelijkheid'. Tja.

Voor wie zich niet stoort aan nogal stevig taalgebruik en tamelijk boude generalisaties staat in deze studie veel dat tot nadenken uitnodigt. Niet alleen in theoretisch opzicht, doch vooral ook naar de kant van de programmering van onderzoek en de verantwoording van onderwijspolitieke beleidskeuzen. Achter veel gangbare opvattingen, hier beschreven als deficiëtheorieën en differentiemodellen, worden grote vraagtekens geplaatst zonder dat nu direct de consequenties voor onderzoek en beleid helder worden. Het is dan ook niet zo verwonderlijk dat de 'Conclusies' in het laatste hoofdstuk eigenlijk wat mager zijn uitgevallen.

Verrassend is dat echter wel, gelet op de in de 'Inleiding' geformuleerde aanleiding tot deze studie (p. 16).

Het 'Voorwoord' vangt aan met een gedachte, waarmee theoretici, practici, politici en historici zullen kunnen instemmen: 'De problemen rond ongelijkheid in het onderwijs blijken hardnekkig en vormen een voortdurende uitdaging aan de sociale wetenschappen.' De optiek van de onderhavige studie is echter minder breed, immers uitdrukkelijk onderwijssociologisch van aard. Dit leidt tot slot nog tot drie opmerkingen.

Ten eerste: de inspanningen van onderwijssociologische zijde in de richting van nieuwe theorievorming vormen een uitdaging voor andere takken van de onderwijswetenschappen, m.n. de onderwijskunde en de onderwijspsychologie. Hoe is het daar gesteld met de theoretische denken en het empirisch onderzoek? Ten tweede: bij al te stellige uitspraken (bijv. '... omdat onderzoek naar de schoolse condities van de eenzijdige selectieprocessen tot nu toe pijnlijk heeft ontbroken.' p. 76) moet bedacht worden dat de auteurs er geen blijk van geven op de hoogte te zijn van resp. rekening te willen houden met wat in andere sectoren van de onderwijswetenschappen aan onderzoek en theorievorming is gedaan. Ten derde: niet ieder gebied, dat nog niet door *onderwijssociologen* is bewerkt, is geheel en al onontgonnen terrein, resp. geëigend om door onderwijssociologen te worden ontgonnen. Ik denk daarbij m.n. aan 'het lesgebeuren en de schoolse organisatie' (p. 169). Een meer interdisciplinaire opstelling zou, mede op grond van budgettaire argumenten, overwogen moeten worden, doch ook dit komt in de slotparagraaf over 'Onderzoek' niet boven de horizon.

K. Doornbos

Tijdschrift voor Taalbeheersing. Wolters-Noordhoff, Groningen, Eerste jaargang m.i.v. 1979. Vier afleveringen van telkens 96 pag. per jaar. Abonnementsprijs f 45,-.

Tien jaar geleden werd het vak taalbeheersing opgenomen in het Academisch Statuut. Sindsdien heeft het zich in Nederland snel ontwikkeld. Aan alle universiteiten maakt het nu deel uit van de studie. Ook is taalbeheersing onderdeel geworden van de M.O.-studie Nederlands. Aan de Nieuwe Lerarenopleidingen wordt het onderdeel gegeven aan studenten van alle richtingen.

Wat is taalbeheersing? Taalbeheersing heeft als object van onderwijs en onderzoek de (praktische) taalhantering, in produktieve en receptieve zin. Drop en De Vries, twee leden van de redactie van het nieuwe tijdschrift definiëren in hun boek *Taalbeheersing* (1974) verder: 'We verstaan onder iemands productieve taalbeheersing de mate waarin hij in een communicatiesituatie zijn ideeën zo onder woorden kan brengen, dat de ander(en) begrijpen wat hij bedoelt. En, onder iemands receptieve taalbeheersing de mate waarin hij uit de woorden van de ander diens ideeën kan construeren'. (p. 5). Ze vullen de definitie verder in met de inhoud van hun boek. Onder taalbeheersing blijken onderwerpen te vallen als een beschrijving van een model van het proces van verbale communicatie, een uiteenzet-

ting over belangrijke factoren in dit proces, soorten verbale communicatie en doelen van verbale communicatie. Tot taalbeheersing worden blijkens het boek ook een aantal preliminaire vaardigheden voor taalbeheersing gerekend. Zo komen bijvoorbeeld aan de orde het argumenteren, dit is de juistheid van een uitspraak aantonen door middel van één of meer andere uitspraken; definiëren en categoriseren; onderscheiden van uitspraken in soorten als feiten-uitspraken, oordelende uitspraken en directieve uitspraken; structureren of ordenen van uitspraken; motiveren; overtuigen en stileren of ideeën onder woorden brengen. Met deze wat uitvoerige omschrijving van taalbeheersing is het hoofdgebied aangegeven dat de redactie met haar nieuwe tijdschrift wil bestrijken. Het tijdschrift komt daarmee op gebieden die van belang kunnen zijn voor lezers van Pedagogische Studiën. Dit geldt in het bijzonder voor het gebied van receptieve beheersing van geschreven taal: het lezen, bestuderen en onthouden van studieteksten, dat traditioneel ook tot het gebied van de pedagogiek/onderwijskunde wordt gerekend. Enkele voorbeelden van artikelen uit de eerste jaargang illustreren dat:

kinderen aantekeningen laten maken bij het lezen van informatieve teksten; theorie en praktijk van het Nederlands leesbaarheidsonderzoek; actieve versus passieve verwerking van studieteksten; de invloed van voorkennis op het lezen van betogende teksten.

De redactie schrijft in haar programma drie uitgangspunten:

- wetenschappelijke kwaliteit en praktijkgerichtheid van de artikelen moeten met elkaar in evenwicht zijn;
- de inhoud moet het streven naar diversiteit weerspiegelen door bijdragen zowel uit het eigenlijke vak taalbeheersing als uit bijvoorbeeld de leerpsychologie, de onderwijspsychologie, de linguïstiek, de logica en de argumentatieleer.
- ieder artikel moet herkenbaar zijn als een bijdrage tot een beter inzicht in taalbeheersingsproblemen en de oplossing daarvan.

Deze programmapunten worden hierna als beoordelingscriterium gebruikt. De beoordeling is gebaseerd op het eerste nummer en het overzicht van de inhoud van de eerste jaargang en moet dus wel voorzichtig en voorlopig zijn.

Het eerste uitgangspunt: hebben de artikelen wetenschappelijke kwaliteit en kan verwacht worden dat ze bijdragen aan het onderwijs in de taalhantering? Het eerste nummer bevat zes artikelen. Alleen het artikel van Volovics - Schelvis kan als van onvoldoende wetenschappelijk niveau worden gekwalificeerd. Het doet verslag van de ontwikkeling van een beoordelingsschema voor schrijfproducten dat is uitgevoerd door iemand die kennelijk

geen rekening houdt met de stand van het onderzoek op dit gebied, zoals die in Nederland onder meer in de dissertatie van Wesdorp is beschreven. Zijn de artikelen praktijkgericht? In drie artikelen wordt geprobeerd de praktijk te ondersteunen: het leesbaarheidsonderzoek wordt o.a. aan schrijfonderwijs gerelateerd; 'De strijd om het opstel' bespreekt de leerstofkeus in het voortgezet onderwijs; in het derde artikel wordt geprobeerd een beoordelings-schema voor opstellen te ontwikkelen. Twee andere artikelen bespreken onderwerpen die nog de bekende jaren van verder onderzoek vragen voor de praktijk er iets aan heeft.

Het tweede uitgangspunt: de diversiteit. Voor de eerste jaargang zijn eenentwintig artikelen aangekondigd. Een ervan valt buiten de taalbeheersing: de invloed van tekstpresentatieverschillen op testvragen die leraren bij een tekst stellen. Het streven naar diversiteit is dus niet zo gelukt. Daar ben ik wel blij mee. De tijdschriftenlezer in het algemeen is niet gediend met branchevervaging. En de taalbeheerser die zich in psychologie wil verdiepen kan daarvoor wel buiten het Tijdschrift voor Taalbeheersing terecht. Kennelijk weegt het derde programmapunt zwaarder volgens welk ieder artikel herkenbaar moet zijn als een bijdrage tot een beter inzicht in taalbeheersingsproblemen en de oplossing ervan.

Als laatste punt komt aan de orde het niveau waarop het tijdschrift mikt. De artikelen van het eerste nummer zijn allereerst gericht op de collega's onderzoekers en docenten taalbeheersing en op onderwijskundigen die geïnteresseerd zijn in taalbeheersing. De meeste artikelen vragen een behoorlijke voorkennis van de taalbeheersing of de onderwijskunde.

T. J. Out

Mededelingen

Fourth International Symposium on Educational Testing

Van 24 tot en met 27 juni 1980 wordt in Antwerpen het vierde internationale 'Symposium on Educational Testing' gehouden. De thema's voor dit symposium zijn: Anxiety and Test Performance, Measuring Intelligence, Setting Standards for Performance en Latent Trait Theories and their Application to Educational Testing. Deelnemers wordt verzocht samenvatting van papers betrekking hebbende op de bovengenoemde thema's vóór 1 februari 1980 in te zenden. Deelnameprijs f 240,-

Voor verdere inlichtingen wende men zich tot: Educational Research Center, Universiteit van Leiden, Boerhaave-
laan 2, 2234 EN Leiden

Inhoud andere tijdschriften

Persoon en Gemeenschap
32e jaargang, nr. 2, oktober 1979

Contra de breuk: kleuterschool-lagere school, door A. De Block
Doelstellingen, voorwaarden en werkmiddelen in de PMS-vernieuwing, door A. Sevenoo
Pedagogische opvangvormen voor migrantenkinderen in het basisonderwijs. Overgang van het kleuter- naar het lager onderwijs met bicultureel karakter. Een pilootexperiment in de R.B.S. Waterschei-Genk, door J. De Vriese en E. Poncelet
Uit de congreszaal. Symposium on computer assisted learning CAL 79. University of Exeter: 4-6 april '79, door B. Theyssens

Tijdschrift voor Onderwijsresearch
4e jaargang, nr. 5, september 1979

Objecten, doelen en methodologie van de onderwijspsychologie, door E. De Corte
Studiemotieven en studiekeuze: Een peiling met behulp van Bechtel's scalair produktmodel voor de analyse van voorkeuroordelen, door L. L. Delbeke en P. J. Janssen
De voorspellende waarde van de eindtoets basisonderwijs, door M. G. H. Jansen

Notities en Commentaren:

De doelmatigheid van een doelmatigheidsanalyse, door E. van Hees

De doeltreffendheid van een reactie op 'de doelmatigheid van CAI', door K. D. J. M. van der Drift

Boekbesprekingen

Mededelingen

Ontvangen boeken

Bor W. van der, *Eiland op drift. De sociale organisatie van een kleine Caribische samenleving: St. Eustatius*, (Proefschrift), 1979

Chorus A., *Kleine keur uit de psychologische geschriften*, Van Loghum Slaterus, Deventer, 1979, f 28,50

Jansen Schoonhoven W. A., *De aktualiteit van Freinet. Opvoeding tot initiatief en gezamenlijke verantwoordelijkheid*, Dekker & Van de Vegt, Nijmegen, 1979, f 15,-

Kappers E. J., *Naar voorbereidend lezen*, O.B.R. nr. 284, Zwijsen, Tilburg, f 20,-

Kooyman A. en S. Piët, *Ze kunnen me niet horen, want er zit glas tussen*, Ambo, Baarn, f 16,50

Langeveld M. J., *Beknopte theoretische pedagogiek*, 2e herziene editie, Wolters-Noordhoff, Groningen, 1979, f 30,-

Utrechtse Pedagogische Verhandelingen nr 2, 1979, *Engelse fenomenologische teksten*, Subfakulteit voor Pedagogische en Andragogische Wetenschappen, Heidelberglaan 1, Utrecht

Warries E., e.a., *Beheersingsleren: een leerstrategie*, Wolters-Noordhoff, Groningen, 1979, f 39,-

Ontvangen rapporten

Alphen de Veer R. J. van, C. M. Kuiper, M. I. M. Schuurman, *Problemen van Adolescenten op school en*

thuis, (Deelrapport 1 – Problemen van leerlingen in voortgezet onderwijs), Nederlands Instituut voor Praeventieve Gezondheidszorg TNO, Leiden

Alphen de Veer R. J. van, M. I. M. Schuurman, *Klachten van leerlingen en de samenhang met enkele andere kenmerken*, (Deelrapport 2 – Problemen van leerlingen in voortgezet onderwijs) Nederlands Instituut voor Praeventieve Gezondheidszorg TNO, Leiden

Eijssenring A. I. en N. E. Bochove, *Taal- en communicatieproblemen bij allochtone jongeren in Nederland. Opgeven voor de transculturele pedagogiek en orthopedagogiek*, Ministerie van Cultuur, Recreatie en Maatschappelijk Werk, Rijswijk

Groot M. de, en J. Vissers (Red.), *Verslag van het 1e symposium van de Nieuwe Lerarenopleiding Gezondheidskunde op 23-3-'79: Zorg voor gezondheid in het onderwijs*, Secretariaat Symposium Gezondheidskunde, Postbus 14007, Utrecht, f 10,-

Innovatie Commissie Basisschool, *Derde voortgangsad-*

vies bij het plan voor activering van het innovatieproces basisschool: meerjarenadvies, 5 c, Onderwijscentrum, Zeist

Ministerie van Onderwijs en Wetenschappen, *Onderwijsverslag over het jaar 1978*, Staatsuitgeverij, 's-Gravenhage

R.I.T.P., *Programma van de onderzoeksgroep Instrumentconstructie en evaluatie voor de jaren 1980-1984*, R.I.T.P., Amsterdam

Soest W. van, *Voortgezet onderzoek nieuwe lerarenopleiding. Integratie tussen vakopleiding en onderwijskundige voorbereiding; problemen en mogelijkheden*, R.I.T.P., Amsterdam, f 25,-

Soutendijk S. en O. de Wit, *Kinderen tussen ouders en school. Verslag over een ouder-enquête, Vakgroep Onderwijspsychologie*, Weesperplein 8, Amsterdam, f 8,-

Werkgemeenschap Kindercentra in Nederland, *De behoefte aan kinderopvang*, Werkgemeenschap Kindercentra, Oosterbeek